TOG’ MINTAQASIDA TARQALGAN DORIVOR ITBURUN (ROSA CANINA) NING AHAMIYATI VA ZAXIRALARI

Sayfutdinova Yorqinoy
ADPI Aniq va tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya yo’nalishi 301- guruh talabasi
Tojiboyev Murodali
Ilmiy rahbar
https://doi.org/10.5281/zenodo.17838893

Annotatsiya: Tog‘ ekotizimlari yuqori bioxilma-xillikka ega bo‘lib, bu hududlarda uchraydigan ko‘plab turlar farmatsevtika sanoati va xalq tabobatida katta ahamiyatga ega. Ushbu maqola o‘simliklar resursshunosligi fani doirasida tog‘ mintaqalarida tabiiy holda tarqalgan ra’nodoshlar oilasiga mansub na’matakning dorivorlik xususiyatlari va ularning ekspluatatsion zahiralarini ilmiy tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: *Tog‘ mintaqasi, dorivor o‘simliklar, resursshunoslik, biologik zaxira, ekspluatatsion zaxira, populyatsiya, bioxilma-xillik, barqaror foydalanish, ra’nodoshlar, na’matak.*

Abstract: This article, within the scope of plant resource science, is dedicated to the scientific analysis of naturally distributed medicinal plant species and their exploitable reserves in mountainous regions. This article, within the scope of plant resource science, is devoted to the scientific analysis of the medicinal properties and exploitable reserves of the genera and species belonging to the Ra'nodoshlar family that occur naturally in mountainous regions.

Keywords: *Mountain region, medicinal plants, resource science (resourcology), biological reserve, exploitable reserve, population, biodiversity, sustainable use, Rosaceae, Rosa canina.*

Аннотация: Данная статья, в рамках науки о растительных ресурсах (ресурсоведения), посвящена научному анализу естественно распространенных видов лекарственных растений и их эксплуатационных запасов в горных регионах. Данная статья в рамках науки о растительных ресурсах посвящена научному анализу лекарственных свойств и эксплуатационных запасов родов и видов, принадлежащих семейству Ra'nodoshlar, естественно распространённых в горных районах.

Ключевые слова: *Горный регион, лекарственные растения, ресурсоведение, биологический запас, эксплуатационный запас, популяция, биоразнообразие, устойчивое использование, розоцветные, шиповник.*

Kirish. Hozirgi kunda MDH florasida 2500 o’simlik turlarining shifobaxshlik xususiyati aniqlangan bo’lib, ulardan 235 turi ilmiy tibbiyotda dori-darmon sifatida keng qo’llaniladi. O’zbekiston o’simliklarining 600 ga yaqin turi shifobaxshlik xususiysatiga ega bo’lib, ulardan 50 turi MDH Sog’liqni saqlash minstrligi farmakologik Komitetining ruxsatidan o’tgan va ishlatish xuquqiga ega bo’lgan shifobaxsh o’simliklardan hisoblanadi. Bugungu kunda dori-darmonlarning 40-47 % o’simlik xomashyolaridan tayyorlanmoqda. O’simliklarning dorivorlik xususiyatlari o’simliklar sistematikasidan tashqari, tarqalish mintaqasiga ko’ra ham ajratib, o’rganiladi. Bunga ko’ra, yaylov, adir, tog’ oldi va tog’ mintaqasi dorivor o’simliklariga bo’linib ketadi.

Tog‘li mintaqalar Yer yuzining noyob ekotizimlari bo‘lib, ular balandlik, iqlim va tuproq xilma-xilligi tufayli boy biologik resurslarga ega. Ayniqsa, bu hududlarda tarqalgan dorivor

o‘simliklar insoniyat salomatligi uchun asrlar davomida bebaho manba bo‘lib xizmat qilib kelgan. Xalq tabobatida keng qo‘llaniladigan, shuningdek, zamonaviy farmakologiyada faol o‘rganilayotgan tog‘ o‘simliklari ko‘pincha endemik (faqat shu joyga xos) turlardan iborat bo‘lib, ular tarkibida yuqori konsentratsiyadagi biologik faol moddalar mavjud. Markaziy Osiyoning tog‘ tizmalari, jumladan, G‘arbiy Tyan-Shan va Hisor-Olay tog‘lari dorivor o‘simliklarning haqiqiy genofondi hisoblanadi. Biroq, iqlim o‘zgarishi, antropogen ta’sirlar va tabiiy resurslardan tartibsiz foydalanish ushbu noyob zahiralarning kamayishiga olib kelmoqda. Tog’ mintaqasi hududida tarqalgan ra’nodoshlar oilasi na’matak turkumiga oid bir qancha turlarni dorivorlik xususiyatlari bilan tanishib chiqamiz.

Na’matak - tog‘li hududlarda eng ko‘p uchraydigan va eng qimmatli dorivor o‘simliklardan biridir. Na’matak — erta bahorda chiroyli pushti rangli gullaydigan, yozning oxiri va sentyabr oyining boshida pishib yetilgan mevalari bilan quvontiradigan ko’p yillik buta. Xalq orasida bu o’simlik «yovvoyi atirgul» deb ham ataladi. Na’matak siropi yoki mevalardan tayyorlangan choy sovuq mavsumda juda samarali ichimlik sanaladi, ayniqsa viruslar faollashganda va immunitet darajasi pasayganda. Agar ushbu xalqona vosita muntazam ravishda qabul qilib boriladigan bo’lsa, unda shamollashdan saqlanish, shifo jarayonini tezlashtirish va kasallikdan keyin tezroq tiklanish mumkin bo’ladi.

Oddiy na’matak (Rosa canina) tog‘ oldi adirlaridan tortib, o‘rta tog‘larigacha (dengiz sathidan 2000 metrgacha) keng tarqalgan. U ko‘pincha daryo qirg‘oqlarida, toshloq yonbag‘irlarda, butazorlar orasida va o‘rmon chetlarida o‘sadi. Na’matak – balandligi 1-3 metrga yetadigan, tik o‘suvchi, ko‘p yillik buta. Poyasi va shoxlari egri tikanlar bilan qoplangan. Gullari pushti yoki oq rangda 5-9 sm bo‘ladi. Dorivor ahamiyatga ega qismi yorqin qizil yoki to‘q sariq rangda, tuxumsimon yoki sharsimon shakldagi 5 sm mevasi bo‘ladi. Na’matak mevalari vitaminlarning haqiqiy ombori hisoblanadi.

- Vitamin C (Askorbin kislotasi): Na’matak C vitamini miqdori bo‘yicha limon va qora smorodinadan bir necha barobar ustun turadi. Bu immunitetni oshirishda, shamollash va yuqumli kasalliklarga qarshi kurashda muhim ahamiyatga ega.
- Boshqa Vitaminlar: Tarkibida P, K, B guruh vitaminlari, karotinoidlar (A provitamini) mavjud.
- Qo‘llanilishi: U o‘t haydovchi, yallig‘lanishga qarshi va qon tomirlarini mustahkamlovchi vosita sifatida ishlatiladi. Ayniqsa, avitaminoz (vitamin yetishmovchiligi) holatlarida tavsiya etiladi.

Na’matak o’simligining turlari juda ko’p vitaminlarga boyligi va dorivorlik xususiyatlariga ko’ra, Toshkent, Samarqand, Sirdaryo, Jizzax, Farg’ona, Namangan, Surxandaryo va Qashqadaryo viloyatlaridagi bog’lar, dalalar, plantatsiyalarda yetishtiriladi. Undan tashqari, turli tog’li hududlarning, o’rta, quyi va yonbag’irlarida, archazorlar va yong’oqzorlarda keng doirada tarqalgan. Bu turlar o’zaro bir-biridan meva shakli, hajmi, rangi, o’zining tarkibida saqlagan moddalar miqdori bilan farq qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tog‘li mintaqalarda tarqalgan dorivor o‘simliklar nafaqat biologik xilma-xillikning muhim qismi, balki xalq va zamonaviy tibbiyot uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lgan qayta tiklanuvchi resursdir. Maqolada ko‘rib chiqilgan na’matak turlari va ularning zaxiralarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, tog‘ ekotizimlari inson salomatligini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Biroq, ushbu bebaho xazina tobora ortib borayotgan xavf ostida turibdi. Dorivor o‘simliklarning zahiralari hajmini aniqlash, ularni ilmiy asosda monitoring qilish va

barqaror yig‘ish qoidalariga qat’iy rioya qilish bugungi kunning eng dolzarb vazifasidir. Tog‘ dorivor o‘simliklarining zahiralarini saqlab qolish nafaqat ekologik majburiyat, balki kelajak avlodlarning sog‘lig‘i va farmatsevtika sanoatining barqaror rivojlanishi uchun muhim sarmoyadir. Ushbu resurslardan oqilona foydalanish orqali biz tog‘ ekotizimlaridagi ra’nodoshlar oilasiga mansub, na’matak o’simligining tur va turkumlarini uzoq muddatli barqarorligini ta’minlay olamiz.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Hojimatov. Q, Olloyorov. M, O’zbekistonning shifobaxsh o’simliklari va ularning muhofaza etish-Toshkent: Fan, 1998.
2. Худойқулов С.М., Назаренко Л.И. Ўсимликлар систематикасидан амалий машғулотлар, Тошкент 1984.
3. Буригин В.А., Жонгузаров Ф.Х. Ботаника. –Т:Ўқитувчи,1977.
4. Жуковский П.М. Ботаника. -Москва: 1982. 667 с.
5. Hojimatov. Q.X. O’zbekistonning vitaminli o’simliklari. Toshkent. Fan. 1973.
6. Tojiboyev M.U “Foydali o’simliklar resursshunosligi” fanidan amaliy mashg’ulot. Andijon. 2024.